

Rus generallerinden Alexis Orlof ile kardeşi Theodore Orlof'un katılmasıyla daha da güçlenen Rus donanması, Mora Seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya yardım maksadıyla Anabolu'ya (Nauplion) gönderilen Kaptanıderyâ Hüsâmeddin Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasını, Anabolu Limanı ağzında ve Suluca (Hydra) adası önlerinde başarısızlığa uğrattı. Geri çekilen Osmanlı donanması Terme, Sıra ve Paros adaları yoluyla Sisam Boğazı'ndan geçerek Çeşme'nin kuzeyinde bulunan Koyun adaları önüne geldiğinde burada tekrar Amiral Spiridof idaresindeki Rus donanması ile karşılaştı. Bunun üzerine Osmanlı donanması 11 Rebiülevvel 1184 (5 Temmuz 1770) tarihinde Çeşme Limanı'nın kuzeyi ile Toprak adasının güneydoğusunda yarım ay şeklinde savaş düzenine girdi. Ancak çarpışma sırasında Osmanlı donanmasının sağ kanat kumandanı Cezayirli Hasan Bey'in (Paşa) gemisiyle Amiral Spiridof'un kalyonu yanmaya başladığından ateşin kendilerine sıçramasından korkan diğer Rus ve Türk gemileri savaş alanından uzaklaştılar.

Rus donanması Çeşme Limanı açıklarında dolaşırken Osmanlı donanması, Cezayirli Hasan Bey'in muhalefetine rağmen Kaptanıderyâ Hüsâmeddin Paşa ve Rodos Beyi Câfer Bey tarafından manevra imkânı olmayan bir yere, Çeşme Limanı'nın içine sokuldu ve sahile yerleştirilen topların himayesinde Ruslar'a karşı bir müdafaa savaşına hazırlandı. Bu fırsattan istifade eden Ruslar 6 Temmuz günü hemen Çeşme Limanı'nın ağzını kapatıp, liman içine ateş kayıkları saldılar ve birbirine çok yakın vaziyette demirlemiş bulunan Osmanlı donanmasına ait otuz kadar gemiyi ateşe verdiler. 7 Temmuz sabahı Osmanlı donanmasından yalnızca Kaptanıderyâ Hüsâmeddin Paşa'nın başardası Sakız adasına kaçarak kurtulabildi. Ayrıca Osmanlılar 5000 civarında da asker kaybettiler. Meşhur Türk kaptanlarından Câfer Bey ile Cezayirli Gazi Hasan Bey yaralı olarak Çeşme-İzmir kara yolu ile İstanbul'a geri döndüler. Hüsâmeddin Paşa kaptan-ı deryâlıktan azledildi. Rus Kraliçesi II. Katerina bu savaşta başarı gösteren generallerinden Alexis Orlof'a Çeşmeski (Çeşmeli) unvanını vermiş ve bu savaşın hâtrısına Rusya'da bir de zafer âbidesi diktirmiştir.

Osmanlı donanmasının imhası üzerine Rus filosu Akdeniz ve Ege'de daha

rahat bir şekilde faaliyetlerini sürdürme imkânı elde etmiş, korumasız kalan Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almış ve İstanbul'u tehdit etmeye başlamıştır. Ancak mükemmel şekilde tahkim edilen Çanakkale Boğazı'nı geçmeye cesaret edemeyen Rus filosu Limni'ye asker çıkartmak ve kalesini kuşatmakla yetinmiş, fakat Cezayirli Hasan Bey imdadına yetişerek burayı kurtarmıştır. Ruslar'ın ilân ettikleri abluka Osmanlı ticaretini kısmen zarara uğratmaktan başka önemli bir netice vermemekle birlikte Rus filusunun Osmanlı donanmasının tahribinden sonra 1774'e kadar Akdeniz'de ve Ege'de gösterdiği faaliyetler Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından önemli bir âmil olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Çakerî İsmâil, *Gazavât-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2419/1, vr. 9^a-b; Vâsîf, *Târih*, Bulak 1246, II, 48-49; Şem'dânizâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), II/B, s. 30-32; Ferâizizâde, *Güşen-i Maârif*, İstanbul 1252, II, 1590-1591; Hammer, *HEO*, XVI, 252; Cevdet, *Târih*, I, 159; IV, 50; IX, 150; Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul 1942, s. 21-30; *Çeşme Deniz Muhârebesi Fâciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması (Bir İngiliz Deniz Subayının Hâtıratları)* (trc. Ali Rıza Seyfi), İstanbul 1943, s. 1-30; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 48 vd.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 400-401; R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant*, Princeton 1952, s. 286 vd.; TA, XI, 471; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Çeşme", *İA*, III, 387-388.



M. MÜNİR AKTEPE

ÇEŞMİBÜLBÜL

(چشم بلبل)

XIX. yüzyılda İstanbul'da yapılan
çizgili cam eşya için
kullanılan bir tabir

(bk. CAM).

ÇEŞMİZÂDE MUSTAFA REŞİD

(ö. 1184/1770)

Vak'anüvis ve şair.

Kadı Mehmed Said Efendi'nin oğludur. Büyük dedesi, IV. Murad devri kazaskerlerinden Çeşmi Mehmed Efendi'dir. İstanbul'da doğdu. Medrese tahsilini tamamlayıp mülâzımlık pâyesini aldıktan sonra 1153'te (1740-41) müderris oldu (Hüseyn Râmiz, vr. 45^a). Gerek şiir ve inşâdaki kudreti, gerekse güzel ahlâkı ile dikkati çekti; dört defa kazasker tezkireciliği, dört defa da askerî kassâmlık

yaptı. Aralık 1750'de Vâlide Sultan Medresesi, Nisan 1754'te Receb Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Vasâf Abdullah Efendi'nin şeyhülislâmiği sırasında (12 Ocak - 7 Haziran 1755) meşihat mektupçuluğuna getirildi; Temmuz 1763'te Piyâle Paşa Medresesi müderrisliğine nakledildi.

Seyyid Mehmed Hâkim'in istifasından sonra 3 Aralık 1766'da vak'anüvisliğe tayin edilen Mustafa Reşid, bir buçuk yıldan fazla bir süre bu görevde kaldı. Temmuz 1768'de Kariye Hankahı'na, ardından İsmihan Sultan Medresesi ve Kütüphanesi'ne, Temmuz 1770'te de Süleymaniye Dârülhadisi müderrisliğine getirildi. Böylece ilmiye mertebelerini tamamlayan Çeşmizâde, mahreç* kadılıklarından birine tayin edilmeyi beklerken aynı yılın 20 Kasımında vefat etti. "Mâte Mustafâ Reşid" ibaresi ölümüne düşürülen tarihlereindir.

Çağdaşlarından Hüseyin Râmiz tarafından, "şiirde Veysî'yi kiskandıracak, inşâda ise Nergisî'yi hayrete düşürecek mertebede olduğu" belirtilen Çeşmizâde'nin bazı gazel ve beyitlerine şuarâ tezkireleriyle şiir mecmualarında rastlandığı gibi genellikle devrinin vüzerâ ve ulemâsı için kaleme alınmış kaside ve tarihlerle gazel, tahmis ve tazminlerini ihtiva eden bir de divanı vardır. Bunun şairin el yazısıyla yazılmış olan nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (TY, nr. 8).

Çeşmizâde'nin asıl şöhreti, vak'anüvis sıfatıyla kaleme aldığı *Çeşmizâde Târîhi* diye meşhur eserinden gelir. Müellifin vak'anüvis olarak tayin edildiği 1 Receb 1180'den (3 Aralık 1766) itibaren III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultan'ın doğum tarihi olan 27 Muharrem 1182'ye (13 Haziran 1768) kadar cereyan eden hadiseleri içine alan eserin başlıca konu başlıklarını Hicaz'a mevâcib ve surre gönderilmesi, donanmanın Akdeniz'e çıkıp dönmesi, tefsir ve mevlid toplantıları, bayramlaşma törenleri, padişahın kışlık ve yazlık saraylara gitmesi, sarayla ilgili doğum ve düğün merasimleri gibi olaylar teşkil eder. Bunların yanında sık sık vuku bulan tayinler, yangınlar, inşâ hareketleri, Gürcistan, Hicaz, Kıbrıs ve Mısır'da ortaya çıkan ihtilâllerin bastırılması, eşkıya takibi vb. olaylar da *Çeşmizâde Târîhi*'nin diğer konularını meydana getirir. Mustafa Reşid Efendi, eserinin özellikle eyaletlerle ilgili olaylarını devlet merkezine gönderilen arzılardan ve valilere

ÇEŞMİZÂDE MUSTAFA REŞİD

gönderilen ferman sûretlerinden faydalanarak kaleme almıştır. Diğer konuları ise kendisine verilen vesikalara ve duyduklarına dayanarak yazmış olmalıdır. Devrine göre üslûbu fazla ağır olmayan Reşid Efendi, eserini Arapça dua cümleleri, atasözleri, âyetler, Farsça kıtalar ve genellikle kendisine ait Türkçe mısra ve beyitlerle yer yer süslemiştir.

1180-1182 (1766-1768) yılları için ilk elden kaynak eser olan *Çeşmizâde Târîhi*, Vak'anüvis Ahmed Vâsîf Efendi'nin bu dönem için tek kaynağıdır. Ancak Vâsîf, *Çeşmizâde Târîhi*'ni özetlerken birçok konuyu ya eserine hiç almadığı veya geniş ölçüde kısaltma yoluna gittiği için kaynağının muhtevasını tam olarak aktirememiştir.

Çeşmizâde Târîhi'nin, yurt içinde Topkapı Sarayı Müzesi (Bağdat Köşkü, nr. 233; Ruşen Eşref Ünaydın Arşivi, nr. 87) ve Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 1893) kütüphanelerinde, yurt dışında da Upsala Üniversitesinde Kütüphanesi'nde (nr. 290) olmak üzere dört yazma nüshası bilinmektedir. Bekir Kütükoğlu tarafından bu nüshalara dayanılarak hazırlanan transkripsiyonlu metin, bir önsöz ve *Çeşmizâde Târîhi*'nin özellikle Vâsîf'in kaynağı olması bakımından mahiyet ve kıymetinin ele alındığı bir girişle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1959).

BİBLİYOGRAFYA :

Çeşmizâde Târîhi: Vâsîf Târîhi'nin Kaynakları (haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 447; Cemâleddin, *Âyü-ne-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 54-55; Hüseyin Râmîz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3873, vr. 45^a; Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *Mecelletü'n-nîsâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 169^b, 322^a; Fatîh, *Tezkire*, s. 138; İsmet, *Tekmilâtü's-Şekâik*, s. 453-454; *Sicill-i Osmânî*, II, 93, 389; *Osmanlı Müellifleri*, III, 45; Babinger (Üçok), s. 329-330; Behçet Özeren, *Çeşmizâde Ailesi* (lisans tezi, 1970), İÜ Ed.Fak. Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 1561; B. Lewis, "Çeşmizâde", *El²* (İng.), II, 26 [Bu madde, müellifin neşrettiği *Çeşmizâde Târîhi*'nin "Giriş'i esas alınarak Abdülkadir Özcan tarafından düzenlenmiştir].



BEKİR KÜTÜKOĞLU

ÇEŞTİYYE

(bk. ÇİŞTİYYE).

ÇETE

Osmanlı Devleti'nde akıncıların 100 kişiden az süvariyle yaptıkları potera da denilen akın hareketi (bk. AKINCI).

ÇETİN, Nihad Mazlum

(1924-1991)

Arap, Fars ve Türk dili ve edebiyatı âlimi.

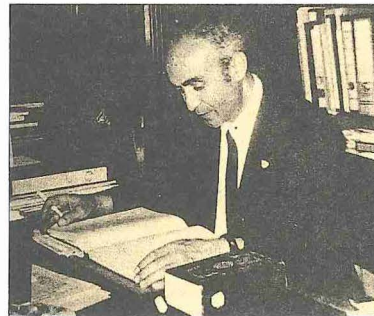
Amasya'nın Gümüşhacıköy kazasında doğdu. Annesi tarafından şair Cevherî'nin torunudur. Babası Mazlum Efendi kültürlü ve münevver bir kişiydi. İlk öğrenimini doğduğu kasabada yaptı. Ortaokulu Niğde'de, liseyi Yozgat'ta bitirdi. Hukuk Fakültesi'nde bir yıl okuduktan sonra öğretmenlik mesleğine ilgiyle dolaşısıyla Yüksek Muallim Mektebi'ne yazıldı ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü öğrencisi oldu. Burada okurken ayrıca Fransız Filolojisi ile Arap-Fars Filolojisi derslerini takip etti. 1948'de fakülteyi bitirince Adana Düziçi Köy Enstitüsü'nde, ardından Kayseri Lisesi'nde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği, daha sonra Kayseri İmam-Hatip Okulu müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1953 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi Kürsüsü'nde açılan asistanlık imtihanını kazanarak üniversiteye intisap etti. 1958'de "Abū Hâtîm as-Sicistânî ve Kitâb al-Muḍakkâr wa'l-Muannaḩî" adlı teziyle doktor, 1964'te "Abū Muhammad 'Abdullah al-Abdalakânî ve Kitâb Ḥamâsat aḩ-Zurafâ' min aş'âr al-Muḩdaḩîn wa'l-Qudamâ'" adlı çalışmasıyla doçent oldu. 1971'de profesörlüğe yükseldi. 1965-1967 yılları arasında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde müdürlük yaptı. Üniversiteye intisabından 1986 yılına kadar Millî Eğitim Bakanlığı'nın çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi*'nde tahrir heyeti üyesi ve müellif olarak çalıştı. 1954'ten itibaren Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti kurucuları arasında yer aldı. Bağdat ve Musul'a yaptığı gezide Arap dili ve lehçeleriyle aruza dair verdiği konferanslar üzerine Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye bi-Mevsil'in üyesi oldu (1978). 1971 yılından sağlığının bozulma-

sı üzerine emekliye ayrıldığı 1990 yılına kadar Şarkiyat Enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı ve VII. sayısına kadar *Şarkiyat Mecmuası*'ni çıkardı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin ilim heyeti ve müellif kadrosunda da yer alan Nihad M. Çetin, son iki yıl içinde daha da ağırlaşan bir hastalıktan sonra 26 Haziran 1991'de İstanbul'da vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi.

Nihad M. Çetin dinî ve millî değerlere bağlı, İslâmî prensiplere saygılı, ahlâk ve edep timsali şahsiyetiyle kendisini tanıyan her seviyedeki insanın sevgi ve takdirini kazanmış; geniş ve çok yönlü bilgilerini öğrencilerine ve isteyen herkese cömertçe sunan, ayrıca faziletli yaşayışıyla örnek bir kişilik sergileyen bir eğitimci ve hoca olarak ülkenin ilim, eğitim öğretim, yönetim vb. kadrolarına pek çok değerli eleman yetiştirmiştir.

Nihad M. Çetin'in son derece ciddi, titiz, sabırlı, prensipli ve metotlu ilmî çalışma tarzı araştırmacılar için örnek teşkil etmiştir. Eserlerini hazırlarken ele aldığı konular hakkında uzun inceleme ve araştırmalardan sonra ulaştığı özlü ve orijinal hükümler onun ilmî dirayet ve kabiliyetini, çalışmalarındaki ciddiyeti ve ilme verdiği değeri gösteren delillerdir. İlmî dirayeti ve ifade disiplini dünya ilim âleminde de kabul edilmiş ve takdir toplamıştır. Bilhassa Arap ülkelerinde klasik Arapça yerine "lehçeler Arapçası"nın ikame edilmesi fikrini savunan akımları Arap dil, kültür ve tarih bütünlüğünü ihlâl etmesi yanında İslâm ülkelerinin "din dili"ni de bozacak teşebbüsler olarak niyetiyip tenkit etmesi, ayrıca Arap dili ve edebiyatı sahasındaki daha başka isabetli görüşleri ve değerlendirmeleri Arap ilim âlemi tarafından da takdirle karşılanmış ve bunun bir sonucu olarak Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'ye Türk üye olarak seçilmiştir.

Türk-İslâm kültürüne hakkıyla vâkıf olan Nihad M. Çetin, özel hayatı ve şahsiyetiyle de bu kültürün mensubu olduğunu ortaya koymuş ve ondan ilham alıp



Nihad M. Çetin'in Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde çalışırken ve son yıllarında iki fotoğrafı

